

DYR-MENNESKE-RELATIONER FØR OG NU

Forestillinger, fortællinger og materiel praksis i og om dansk landbrug og natur

I dette temanummer af tidsskriftet Kulturstudier beskæftiger vi os med dyr-menneske-relationer før og nu. Relationer forstås bredt og omfatter både forestillinger og litterære fortællinger om dyr og de konkrete måder, hvorpå vi har praktiseret og praktiserer samlivet mellem mennesker og andre arter og særligt dyr indenfor landbrug og natur i Danmark.

I de seneste årtier har et felt af multi-species-studies, flerarts-etnografi eller mere-end-menneskelige-studier synliggjort og re-artikuleret hverdagslivet, som noget vi deler og former sammen med andre levende arter. I temanummeret "Grønne gæster i Tidsskrift for Kulturstudier" fra 2022 blev der fokuseret på vores grønne med-arter planterne som studieobjekter for ikke bare natur og naturvidenskabelige undersøgelser, men som nogle der fortjener lige så seriøs kulturhistorisk og kulturvidenskabelig opmærksomhed. I dette nummer tager vi det naturlige skridt videre og fokuserer på en anden gren af vores med-arter: dyrene, der i denne sammenhæng spænder fra skadedyr over vilde dyr og jagtdyr, grænsegænger-dyr, der lever i menneskelivets periferi, tamdyr i bure og endelig til husdyr og kæledyr i vores hjem.

Kært barn har mange navne, og den igangværende re-orientering af kulturstudierne i retning af det ikke-menneskelige er ingen undtagelse. Ny-materialisme, post-humanisme, den ontologiske vending er blot nogle af dem, og re-orienteringen omfatter forskere fra en lang række forskellige faglige traditioner, der forsøger at give mere plads til planter, dyr, svampe og mikrober i mere-end-menneskelige former for kulturanalyse. Ofte er de konkrete studier indskrevet i et mere overgribende ontologisk opgør med dualistiske videnskabstraditioner, der anskuer natur og kultur

¹ Redaktionen af dette temanummer er varetaget af: Anne Fastrup, lektor i litteraturvidenskab, Nina Toudal Jessen, postdoc på Historie, Signe Mellemsgaard, lektor i etnologi og Tine Damsholt, professor i etnologi – alle ved Københavns Universitet.

som hinandens modsætninger og mennesker på den ene side og planter og dyr på den anden som absolut adskilte og væsensforskellige. I de nye studier af dyr-menneske-relationer gør man op med ideen om en grundlæggende væsensforskellighed, og arbejder ud fra idéen om, at mennesket skal genplaceres i og med naturen ligesom ikke-menneskelige arter skal genplaceres inden for kulturelle, historiske og moralske domæner.

Inden for de nye studier af dyr-menneske-relationer står den amerikanske biolog og videnshistoriker Donna Haraway som en afgørende nytæinker og næsten uundvigelig inspirationskilde. I *The Companion Species Manifesto* fra 2003 viser Haraway, hvorledes mennesker og organiske væsener på utallige måder er sammenfiltret i hinanden helt ind i de celler, vi er bygget af som fx immunsystemet. I dette manifest er Haraways foretrukne figur for denne sammenfiltring og hybriditet hunden, der som tamdyr indgår og har indgået i utallige relationer med mennesker, men altid i historisk specifikke naturkultur-konfigurationer. Gennem historien har mennesket formet hunden, men hunden har også formet mennesket – intet væsen eksisterer eller udvikles i isolation. Dette omsætter Haraway i begrebet 'becoming with': "To be one is always to *become with* many".² Den gensidige konstituering er en stadig proces snarere end en dialektisk forbindelse og retter sig mod betingelserne for væren på det fundamentale eller ontologiske niveau. Haraway taler om "emergent ontologies"³ som en understregning af, at alting er midlertidigt, undervejs og bliver til i en 'væren med', eller indgriben i, noget andet: "Beings do not pre-exist their relatings".⁴

Med begreber som *companion species* og *naturecultures* – i ét ord for at understrege sammenfiltringen – ønsker Haraway at understrege, at hybriditet er den fremherskende værensform, og at vi har brug for et nyt analytisk vokabular til at undersøge dette. 'Figuration' er således et af hendes analytiske begreber, der søger at inkludere figurationer som både "sign and flesh".⁵ Vi skal danne slægtskaber med dyr og planter, som er uomgængelige med-aktører i Haraways insisteren på, at vi må 'forblive i besværet'⁶ og i det, hun har kaldt en 'tyk nutid'; som altid-allerede er igangværende, som sidestiller mennesket med øvrige jordiske arter og er sammenfiltret med fortider og fremtider og nye begyndelser.⁷

Haraway er bestemt ikke den eneste hovedperson i opgøret med og forsøgene på at overskride det, der er blevet kaldt 'the Great Divide' – modernitetens ontologiske skel mellem natur og kultur.⁸ I modernitetens ontologi, i den antro- og kapitalo- eller plantationo-cæne æra er ikke-menneskelige væsner blevet reduceret til produktions-

2 Haraway 2008, s. 4.

3 Haraway 2003, s. 7.

4 Haraway 2003, s. 6.

5 Haraway 2003, s. 15-16. For mere om Haraways performative figurationsbegreb, se Asdal & Brenna 1998 eller Damsholt 2016.

6 Jf. titlen på bogen *Staying with the Trouble* fra 2016.

7 Haraway 2016, s. 2.

8 Se bl.a. Latour 1991/2006.

ressourcer med katastrofale konsekvenser – som den såkaldte sjette masseudryddelse af arter. Modsvaret er i dyr-plante-menneske-studierne ofte fokus på biologisk sameksistens i kapitalismens økologiske ruinlandskab.⁹ I tråd med denne tænkning har den danske sociolog Nikolaj Schultz navngivet konturerne af den nye værensform som 'sameksistentialisme'.

Ud over de mere grundlæggende og ontologiske udfordringer består det nye og brede felt af studier af dyr-menneske-relationer af mange og mere konkrete undersøgelser, hvor dyr gøres til aktive medskabere. Flerartsstudier udfoldes indenfor antropologi, etnologi, folkloristik, kulturhistorie, kunsthistorie, litteraturvidenskab, etno-zoologi, museologi og meget andet. Empirisk set er feltet uendeligt og omfatter husdyrenes skiftende roller i landbruget,¹⁰ strategier i med- og modspil med skadedyr,¹¹ billedkunst og litteraturens fremstillinger af pastoraler eller hyrdeliv og græssende dyr,¹² mikroberne i tarmen og deres afgørende betydning for vores humør og velbefindende,¹³ folketroens magiske forestillinger om dyr (fx sorte katte, haner mm.), folkeeventyr og deres betydning for forståelsen af ulvens genkomst i Nordeuropa,¹⁴ dyrs rolle på museer,¹⁵ 're-wilding' og de dyreetiske dilemmaer mellem publikum og forvaltning,¹⁶ særlige dyr som ikoner for tab af biodiversitet¹⁷ og såkaldt invasive dyrearter¹⁸ – men omfatter også en ny opmærksomhed mod klassiske værker som *Folk* og *Fauna*.¹⁹

Vinciane Despret har i en række undersøgelser vist, hvordan forsøgsdyr kan ses som værende i gensidige omsorgsrelationer og som medproducenter af videnskabelige indsigter frem for passive instrumenter i vidensproduktionen.²⁰ Andre forsøger at skrive naturkultur-historie og flerarts-etnografi, der frem for en irreversibel fortælling om modernitetens fremmarch kan give bud på en 'reversibel kulturhistorie', hvor tidligere tiders omgang med og omsorg for dyr som individuelle subjekter kan rumme inspiration for nutiden.²¹

Indenfor de såkaldte 'kritiske dyrestudier' er ambitionen mere aktivistisk, idet formålet med undersøgelserne er at bidrage til afskaffelsen af udnyttelse, undertrykkelse og nedvurderingen af dyr.²² I denne frigørelse er studier af historiske dyr-men-

9 Tsing 2015.

10 Fx Hanson 2021.

11 Fx Andersen & Overstreet 2024; Høghøj dette nummer.

12 Hedin 2024.

13 Enders 2015.

14 Fenske og Elphers 2019.

15 Thorsen 2018.

16 Weisdorf 2024.

17 Bjærke 2021.

18 Cederholm & Sjöholm 2021.

19 Brøndegaard 1985.

20 Fx Despret 2004.

21 Jf. Fudge 2013.

22 DeMello 2012; Linné 2021.

neske-relationer et middel, men sådanne historiske studier kan også bare have en nuancering af relationerne for øje. Historikeren Anne Katrine Gjerløff argumenterer eksempelvis i en artikel om Danmark i det sene 1800-tal for, at dyr og særligt de, der står mennesket nær, kan indtage utallige roller af både symbolsk og praktisk karakter. I historiske analyser af dyrs kulturelle, sociale og materielle roller får man indblik i de komplicerede netværk af relationer, som dyr indgår eller har indgået i, og herunder bibringes ikke mindst en forståelse af de hierarkier og klassifikationer, som dyr har været og stadig bliver underkastet: offer, fjende, frænde, føde,²³ hvortil kan føjes nutidens kategorier af skadedyr, kæledyr, produktionsdyr, udryddede, truede og invasive dyrearter.

At dyr er aktive og levende kommer næppe bag på nogen, men at se ikke-menneskelige arter som intentionelle, sociale, kommunikerende og måske ligefrem manipulerende,²⁴ eller som aktive og gensidige parter i menneske-dyr-relationer og at inddrage dette i sine studier på en mere 'symmetrisk' måde end traditionelt,²⁵ er ofte lettere sagt end gjort. Dyr-menneske-relationer stiller dermed også nye spørgsmål til, hvad kulturhistorie og samtidsanalyse kan være. I temanummeret eksperimenterer syv forfattere fra arkæologi, antropologi, etnologi og historie med, hvordan man kan skrive flerartslig kulturhistorie og etnografi, sådan at dyr – hvad enten det er de store eller små produktionsdyr, insekter eller såkaldte skadedyr, tamdyr eller vilde dyr – ikke reduceres til passive objekter for menneskelig praksis, men i stedet ses som aktive medskabere af nutidig og kulturhistorisk praksis, forestillinger og fortællinger.

I dette temanummer bringer vi artikler, der ønsker at udfordre den almindelige antropocentriske historie om stadige fremskridt i menneskets beherskelse af naturen. I stedet undersøger de fem bidrag eksempler på det mangfoldige samliv mellem mennesker og andre arter og særligt dyr, der indenfor jagt, landbrug og i byen praktiseres i nutiden og har været praktiseret i kulturhistorien. Det flerartslige samliv kan tage mange former, hvilket bidragene illustrerer med inddragelse af både kulturhistoriske, etnografiske og æstetiske perspektiver og genrer.

Rune Clausen undersøger træk af den historiske relation mellem menneske og ræv gennem fire nedslag i tysk og dansk naturvidenskabelig og jagtlig litteratur fra tidlig moderne tid til nutiden. Ræven optræder i den tidlig moderne periode som en liminal figur mellem mennesker og dyr – et komplekst væsen, der tillægges særlige karaktertræk, der nemt kan genfindes hos mennesker. I nyere tid er ræven blevet mere entydigt placeret blandt dyr og natur og klart adskilt fra mennesket, men stadig i rollen som en grænsefigur, der frit bevæger sig mellem dyrenes og menneskets sfære.

Kan man aflægge sig et modernistisk eller antropocentrisk blik på dyrene som historisk set ressourcer for mennesker; at altså menneskets relation til dyrenes verden

23 Gjerløff 2012.

24 Se fx Gagliano 2021.

25 Jf. Latour 1991/2006.

først og fremmest også i fortiden har været en udnyttelsesrelation – og i stedet tage et udgangspunkt som i højere grad anerkender og får øje på andre relationer til og interaktioner med levende og døde dyr? Det er udgangspunktet for Sofie F. Hellerøe og Lasse Lukas P. Herskinds nytolkninger af store fund fra jægerstenalderen i Tybrind Vig på den vestfynske kyst, hvor blandt andet mængder af rester af skovmår – en adræt og dygtig jæger – indgår.

Næste bidrag har rotten som hovedperson og ser den som medskaber af sociale og politiske forhold i 1900-tallets København. Mikkelt Høghøj undersøger 'rottens materielle politik' som et samspil mellem rottens fysiske karakteristika, adfærd og resiliens i det urbane miljø på den ene side og den kulturhistoriske udvikling af rottebekæmpelseslovgivning og -initiativer på den anden side belyst gennem casestudier af ejendomme i 1940'ernes Indre København, hvor rotten både opretholdt og udfordrede grænserne for urban velfærd i byen.

I Michael Andersens bidrag handler det om et dyr, som entydigt har været rubriceret som skadedyr: coloradobillen, som i flere omgange har ædt sig igennem store mængder kartoffelplanter og ødelagt kartoffelavl i bl.a. USA. I Danmark var den både frygtet og længe ventet inden den fysisk kom til landet – faktisk i trekvart århundrede, hvor billeder af den og forventninger til den blev konstrueret i videnskabelige rapporter og medier. Der skete en politisering og medialisering af frygten for en invasion af billen, og frygten handlede ikke kun om billens biologi, for billen blev til som aktør i relationen mellem biller, medier, forskere og politikere på forskellige tidspunkter, inden den fysisk meldte sin ankomst inden for landets grænser.

Endelig behandler Frida Hastrup og Nathalia Brichet, hvordan forskellige former for bure og andre former for indelukker har skabt produktionsdyr, som ikke er så enkle at lukke ud igen. Udgangspunktet er to perioder, hvori dyreholdet i Danmark har været særligt intensiveret: det sene 1800-tals intensivering af mælkeproduktionen og efterkrigstidens fokus på maximal kødsætning i en isolationspolitik, som skulle begrænse kontakten mellem svin, mennesker og andre dyr. Fokuset ligger på den infrastruktur: staldsystemer mv., som har været med til at skabe bestemte dyr og dyrekroppe, som gør dyrenes frisættelse fra indelukkerne svære.

Vi byder læserne velkommen til at få kastet fornyet lys på de mange relationer dyr og mennesker indgår i og praktiserer i hverdagslivet indenfor naturbrug og landbrug både før og nu – og til at få indblik i de mange nye kulturanalytiske tilgange til og undersøgelser af dette.

Referencer

- Andersen, Michael & Overstreet, Katy 2024: "Becoming Subject/Object, Becoming Pest, Becoming Edible. Tracing the European Cockchafer through Shifting Ontological Enactments." *Ethnologia Scandinavica* 54, s. 55–69.
- Asdal, Kristin og Brenna, Brita 1998: "Samtaler over tid". Kristin Asdal m.fl. (red.): *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Spartacus, Oslo, s. 13–34.
- Bjærke, Marit Ruge 2019: "Making Invisible Changes Visible: Animal Examples and the Communication of Biodiversity Loss." *Culture Unbound* 11(3–4), s. 394–414. DOI: <https://cultureunbound.ep.liu.se/article/view/1397>.
- Brøndegaard, V. J. 1985: *Folk og Fauna. Dansk etnozoologi* 1–3. Rosenkilde og Bagger.
- Damsholt, Tine 2016: 'It takes two to tango' – dans som kulturteoretisk figuration. *Kulturstudier* 2016:1, s. 5–14.
- DeMello, M. 2012: *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*. Columbia University Press, New York.
- Despret, Vinciane 2004: "The Body We Care For: Figures of Anthro-zoo-genesis." *Body & Society* 10(2–3), s. 111–134.
- Enders, Giulia 2015: *Tarme med charme – alt om et underkendt organ*. PeoplesPress.
- Fenske, Michaela Katharina & Elphers, Sophie 2019: "Multispecies Worlds in the Museum." *Ethnologia Europaea* 49(2), s. 8–14. DOI: [10.16995/ee.1886](https://doi.org/10.16995/ee.1886).
- Fudge, E. 2013: "The Animal Face of Early Modern England." *Theory, Culture & Society* 30(7–8), s. 177–198.
- Gagliano, Monica 2021: "Wheat." John C. Ryan, Patricia Vieira & Monica Gagliano (red.): *The Mind of Plants: Narratives of Vegetal Intelligence*. Synergetic Press.
- Gjerløff, Anne Katrine 2012: "Offer, Fjende, Frænde, Føde. Dyrers roller i Danmark i 1800-tallets slutning." *Historisk tidskrift (Sverige)* 132(3), s. 392–422.
- Haraway, Donna 2003: *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Prickly Paradigm Press, Chicago.
- Haraway, Donna 2008: *When Species Meet*. University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna 2016: *Staying with the Trouble. Making Kin in the Cthulucene*. Duke University Press.
- Hedin, Gry 2024: "Cows Looking Back. Agriculture and Life in 19th Century Landscape Paintings." *Perspective* 01.05.2024, SMK.
- Latour, Bruno 2006 (1991): *Vi har aldrig været moderne. Et essay om symmetrisk antropologi*. Hans Reitzel.
- Linné, Tobias 2021: "Varför behandlas grisar så illa?" *Gränslös. Journal for studies of the Oresund region's history, culture and social life* 11. Centre for Oresund Region Studies.
- Thorsen, Liv Emma 2018: "Animal Matter in Museums". Hilda Kean & Philip Howell (red.): *The Routledge Companion to Animal-Human History*. Routledge, London, s. 171–195. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429468933-8>.

- Tsing, Anna Lowenhaupt et al. 2017: *Arts of Living on a Damaged Planet: Ghosts and Monsters of the Anthropocene*. University of Minnesota Press, Minnesota.
- Tsing, Anna Lowenhaupt 2015: *The Mushroom at the End of the World – On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press.
- Weisdorf, Matti 2024: “Genforvildning”. S. K. Hansen, S. Krøijer & L. Tønder (red.): *Grøn samfundsteori: Tanker til en økologisk krisetid*. Hans Reitzels Forlag, København, s. 385–402. <https://researchprofiles.ku.dk/da/persons/matti-weisdorf>.